

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод • 15

ЧАСТ ПЪРВА

Homo viator: дух и традиция на пилигримството

Глава първа

В СВЕТА НА ПИЛИГРИМСТВОТО

1. *Peregrinatio*: ритуално пътуване на пречистване и познание • 27
2. Свещеното място на пилигримството • 33
3. Антични и съвременни форми на пилигримството • 41
4. Мотивации за пилигримството • 48

Глава втора

ПОРТРЕТ НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ
ПИЛИГРИМ

1. *Peregrinus*: пазител и свидетел на надеждата • 54
2. Облеклото на пилигрима • 62
3. Пътуването на пилигрима • 67
4. През погледа на пилигрима • 97

ЧАСТ ВТОРА

Comovisión jacobea: исторически, дипломатически
и културни основи на компостелското пилигримство

Глава трета

СВ. ЯКОВ СТАРИ – „СИН НА ГЪРМА“,
И ИСТОРИЧЕСКОТО ПОСТРОЕНИЕ НА КУЛТА

Пролог: кой е св. Яков? • 111

1. Св. Яков Стари и апостолската традиция в *Hispania* • 117

2. Мъченичество на св. Яков Стари и традицията *translatio* • 129
3. Традицията *inventio* • 139
4. *Imago Sancti Jacobi*: апостол, пилигрим, рицар • 144

Глава четвърта

LIBER SANCTI JACOBI И ЛИТЕРАТУРНОТО ПОСТРОЕНИЕ НА КУЛТА

1. Делото на Диего Хелмирес: „монумент на богопрегана историческа ерудиция“ • 163
2. Структура и съдържание на *Liber Sancti Jacobi*, или *Codex Calixtinus* • 171
3. Илюстрации в *Codex Calixtinus* • 213
4. Копия с миниатюри на *Codex Calixtinus* • 215

Глава пета

LOCUS SANCTI JACOBI И АРХИТЕКТУРНОТО ПОСТРОЕНИЕ НА КУЛТА

1. Прероманските базилики • 219
2. Романската базилика в Сантяго де Компостела • 223
3. Раждане и развитие на Компостела • 246
4. Описание на град Сантяго в *Codex Calixtinus* с позоваване на романската базилика • 253

Глава шеста

КАМИНО ДЕ САНТЯГО И ЕВРОПЕЙСКОТО ПОСТРОЕНИЕ НА КУЛТА

1. Зараждането на Яковото пилигримство и златните векове на Компостела • 266
2. Камино де Сантяго между упадък и възраждане • 276
3. Камино де Сантяго и „съвестта на Европа“ • 282
4. Светата година на Компостела • 288

Глава седма

ПИЛИГРИМИ В САНТЯГО: ПЪТИЩА И ЗНАЦИ НА ПИЛИГРИМСТВОТО

1. Европа на св. Яков: култ и култура • 292

2. Пилигримски маршрути в Галисия • 299
3. *Visitandum est*: култът към светците и реликвите • 323
4. Знаци по пътя • 334

Глава осма

ПИЛИГРИМИ И РИЦАРИ: КАМИНО ДЕ САНТЯГО И СУВЕРЕННИЯТ МАЛТИЙСКИ ОРДЕН

1. Гостоприемство и рицарство по Камино де Сантяго • 344
2. Суверенният Малтийски орден: сред най-старите институции на западната и християнската цивилизация • 352
3. Присъствието на Ордена на св. Йоан по Камино де Сантяго • 358
4. Молитва (*invocatio*) към св. Яков • 373

SAMMINARE AMANDO: ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ РАЗМИСЛИ • 375

Бележки • 393

Темата за пилигримството е представена за първи път от научна гледна точка, като нова интерпретация на традиционни историко-философски учения и позиции. Особено важно е да подчертая в тази връзка, че с настоящата книга са очертани параметрите на нова комплексна научна дисциплина в България – пилигримология.

проф. емеритус д-р Веселин Петров
Институт по философия и социология към БАН

Бих определила подхода на Кирил Карталов като корелация на перспективите. Съдържателните анализи в този многопластов прочит на пилигримството намират продължение в едно колкото дискретно, толкова и несъмнено авторово присъствие. Това превръща представения текст в *компендиум на пилигримството*, съчетание на обективен научен анализ, в който си дават среща исторически, антропологически, културологични, социологически и религиоведски наративи, но в който сериозно присъствие има и индивидуалният вътрешен опит на самия автор, приел предизвикателството да даде своя трактовка на едно основополагащо за формирането на европейската цивилизация явление.

проф. д-р Татяна Батулева
Институт по философия и социология към БАН

Пред нас имаме изключително постижение не само на българската, но и на световната медиевистика. Кирил Карталов ни е представил едно всестранно, завладяващо изследване на феномена „пилигримство“ въз основа на конкретното му задълбочено проучване на феномена „Камино де Сантяго“ – феномен, който преодолява времевите бариери, секуларните предразсъдъци и националните ограничения, за да се превърне в един от стълбовете на възраждащата се европейска идентичност. Кирил Карталов не само е проучил, но е и преживял лично този феномен, което прави неговия труд наистина безценен.

проф. д-р Александър Николов
Исторически факултет, СУ „Св. Климент Охридски“

Значимостта на този труд е очевидна и създава солидна основа за бъдещи разработки по темата както в чисто научен аспект, така и в научно-практически интерпретации от духовно, поклонническо, културологично, екологично, изкуствоведско, етично и философско естество. Това е така, защото книгата съдържа не само задълбочени и прецизно поднесени научни анализи, но и опита на автора, натрупан от многобройните и многогодиш-

ни пилигримски пътувания. „Цветята на нациите. Пилигрими по Камино де Сантяго“ е изключително сериозно и задълбочено теоретично изследване с подчертано приносен характер.

проф. Буян Филчев

Факултет по науки за образованието и изкуствата,
СУ „Св. Климент Охридски“

Авторът демонстрира завидна ерудиция и дълбоки познания по една интердисциплинарна тема, разположена на границата между различни науки – историята, философията, религията, културологията, социологията, етнологията, изкуствознанието и др. Всичко това предполага една дългогодишна издирвателска работа и осмисляне на натрупалата се с времето литература по темата в различни научни направления, която Кирил Карталов интерпретира критично и обективно, включително и собствения негов опит и наблюдения от преминалите поклоннически маршрути.

Достоинствата и приносите са многобройни, но безспорно трябва да бъде отбелязано, че това е първото цялостно изследване на български език върху пилигримството, което го разкрива в неговата цялост като практика, дълбинни основания и цели в различни исторически, географски и културни контексти. В този смисъл като принос може да бъде отбелязано, че в книгата е събрана и подредена изчерпателна информация за основните извори и произведения, създадени до този момент при изучаването на латинската традиция в пилигримството през вековете, като са показани взаимодействията между различните научни школи и техните най-изявени представители.

проф. д-р Георги Вълчев

Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“

С помощта на богат научен инструментариум са показани основните характеристики на Камино де Сантяго и неговата същност на един от духовните стожери за изграждането на европейската цивилизация, съответните исторически, политически и философски предпоставки за изграждането на общност между народите на Западна Европа, както и в универсален план. Авторът представя редица нови и оригинални хипотези, базирани както на научната традиция, така и върху собствените му виждания и изследователски търсения. Убедително е аргументирана тезата, че пилигримите са радители на мира, което свидетелства за универсалните измерения на основната идея и нейната реализация.

проф. д-р Пламен Павлов

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Антон М. Пазос

*Институт за галисийски изследвания „Падре Сармиенто“ (IEGPS),
Сантяго де Компостела*

(Със съкращения)

От почти две десетилетия работя върху поклонническите пътувания и особено върху поклонническите пътувания до Сантяго де Компостела. Съставител съм на сборник за английското издателство *Ashgate*, публикувал съм почти дузина книги в издателство *Routledge*, а от 2008 г. организирам Международните колоквиуми за поклонническите пътувания в Компостела, чието 16-о издание е тази година. Споменавам това, защото, въпреки че имам приемливи познания в тази област на изследване, която в момента търпи силно развитие, никога не бях попадал на публикация като тази на Кирил Карталов: „Цветята на нациите“. За Камино де Сантяго има много подробни трудове, има великолепни книги, особено такива, посветени на изложби, има и универсални книги, обикновено доста повтарящи се. Но няма нищо подобно на това, което сега рецензирам и което, съвсем основателно, донесе на автора високо признание от Българската академия на науките.

Книгата е необичайна в тази област на изследване именно поради панорамния си поглед върху Яковото поклонничество в органичен смисъл: от самото понятие за поклонничество, през историята на различните цивилизации, до антропологията на поклонника, преминавайки, както е целта ѝ, през многократно изследвания свят на поклонничествата до Компостела. Читателят получава пълна представа не само за това какво представлява поклонничеството, но и за мотивите и емоциите на пилигрима. Научава за историческия произход на култа към св. Яков Зеведеев, за ключовите средновековни текстове за разбиране на развитието на поклонничеството и на град Сантяго де Компостела и за влиянието на Камино де Сантяго върху изграждането на Европа. С други думи, в нея е уловен, ако използваме един от термините на автора, Яковият светоглед, всъщност светогледът на големия феномен на поклонничеството.

Изящният почерк на текстовете е немалко допълнение в тези времена на сухи изследвания, които са мъчително представени от комуникативна гледна точка. Текстовете са прецизни, когато темата го изисква, и лирични, когато изразяват чувствата на автора в съзерцанието му на изминалите пътища, които той умее да предава убедително и страстно. Бих казал, че това са текстове, които стимулират читателя да поеме по Пътя, за да достигне до срещата със себе си, природата и трансцендентността.

Това се случва, защото този, който предава такива идеи и чувства, е опитен пилигрим, нещо желателно, за да може да пише по тази тема. И този опит го показва. След като посочва пътищата, които е изминал до Компостела, което много малко хора са правели като цяло – „винаги носейки със себе си пътен бележник и фотоапарат“, – той посочва, че „така се руди тази книга“. Тя не би могла да се руди по по-добър начин.

Това, което изглежда естествено, все пак е необичайно, ако съчетаем свежестта на пътешественика с прецизността на учения, проявена в изобилните текстове, с класическа и много нова библиография на различни езици, но винаги актуална и бих казал, милиметрично точна. Това му позволява както да проследи древните поклоннически пътувания от Изтока и Запада, така и да създаде отлична таксономия на видовете, мотивите и етапите на тези поклоннически пътувания.

В известен смисъл книгата, без да се отклонява от целите си, успява да свърже поклонничеството и Каминото де Сантяго с една универсална човешка реалност, която се проявява в първоначалния начин да бъдеш пилигрим, отнася се до „начина на пътуване: в исторически план пилигримът е човек внимателен към сложността на реалността, с която влиза в съприкосновение, и е изпълнен с желание да опознае местата, през които минава, по задълбочен, спокоен начин, да се потопи в религиозното, пейзажното, екологичното, социалното и културното измерение на посещаваната територия“.

Може би най-обобщеният синтез на този универсален и трансверсален подход на книгата е обобщен от автора чрез съчетаване на теоретичното и историческото, т.е. това, което можем да наречем академично, отлично разработено – както видяхме, – с жизненото, което произтича от собствения му опит, универсално приложим: „Силата на пилигримството не е просто теоретично сведение, а жив опит, в който човек живее в продължение на няколко дни, поне, и който ни извежда извън ежедневието, за да ни постави в различен контекст, в който на друго не сме посветени, освен на Божието присъствие, много повече и по-усилено от обичайното“.

Смятам, че си струва да завърши този кратък анализ на един майсторски труд, като подчертая, както виждаме, призиванието на книгата да не се ограничава с описателното, а да покаже една универсална истина, което е най-високата цел, към която може да се стреми един академичен труд: „Имаме съзнание за факта, че духовният опит, изживян при пилигримство, е все още най-надеждният начин за справяне с тежестта и неяснотата на съществуването, с трудните въпроси, които човек си задава и които засягат неговото екзистенциално, човешко положение“.

Бернар Ардура

Потетен председател на Папския комитет за исторически науки

Плод на дългогодишни архивистични проучвания, на изследване и размисъл върху историческите и дипломатическите основи на Поклонничеството в Сантяго де Компостела, тези страници осветляват богатото многообразие на този феномен, уникален по своята широта, продължителност и жизнестойчивост до наши дни. Богатство, изградило културното наследство и религиозния дух на западното християнство от дванайсет века.

Първата част на произведението е посветена на пилигрима, на разбирането на пилигримството като цяло и изследвано като културна и религиозна реалност при всички религии.

След това читателят е приканен да се запознае с поклонника: неговото мислене, побудите му за предприемане на пътуване, изискващо много интелектуални, духовни, икономически и физически усилия. Какво е типичното му облекло, в какво се състоят ритуалите на поклонничеството, как да се определи пътуване, осъществено на конкретна територия, както и какви са вътрешните чувства на поклонника.

Втората част въвежда читателя в широката основна проблематика на Поклонението до Олтара на св. Яков, от историческото изграждане на култа до литературното сътворяване, както и неговото архитектурно „въплъщение“.

В катедралата, подобно на величествена колекция от богато украсени реликви на св. Яков, в края на тържествената литургия, *botafumeiro* – големият сребърен кадилник, тежащ осемдесет килограма, е разлюлян от едната до другата страна на Среднокръстието.

Този превъзходен, зрителен елемент от ритуала представлява кулминацията на Пътя на св. Яков. Там се извършва в тайнство преобразяването на поклонника след дълги дни на умора, усамотение, молитви, помирение с Бога, с другите и със себе си чрез тайнството на покаянието, дълбоко променен след участието си на Господната трапеза (вечеря) на причастието си. И тогава поклонникът може да издигне благодарствени ръце към Бога за възхвала.

Авторът е посветил специална глава на Ордена на св. Йоан Йерусалимски, свързан със средновековното поклонничество основно в Светите земи, но също и по Пътя на св. Яков. През Средновековието военните ордени освен другите си задължения са помагали на поклонниците, като са ги пазели от множество опасности по пътя им.

Тези ордени са съумели да пропият с чувства и ценности, вдъхновени от християнската вяра на средновековните рицари.

Тяхната роля е била изключително важна за развитието на гостоприемността (хоспиталиерството) спрямо поклонниците. В действителност упражняването на гостоприемство представлява основна практика на евангелското благочестие и на християнската религия; тя е неделима част от поклонничеството.

От научна гледна точка това удивително произведение представя тематиката на поклонничеството като практика, неговите дълбоки корени, неговия исторически и географски контекст, но най-вече неговите цели, претърпели съществено развитие в продължение на векове.

Откровено казано, тази творба приема предизвикателства както по отношение на обхвата си, така и с многообразието и богатството на съдържанието си. Тя поражда у читателя усещания, трудно изразими с думи, свързани с всекидневието.

Без всякакво съмнение може да се каже, че тези „Цветя на нациите“ представляват един автентичен шедевър.

Масимо де Леонардис

Председател на Международната комисия по военна история към ЮНЕСКО

Носител на почетен знак „Марин Дринов“ на Българската академия на науките

Историята на международните отношения, макар да възприема изцяло методологическата строгост на дипломатическата история, разширява полето на своите интереси и извори до множество аспекти на международната действителност, изучавайки „дълбоките сили“, които ѝ влияят, следвайки поуката на Пиер Ренувен.

Сред тези „дълбоки сили“ са темите, разгледани в книгата „Цветята на нациите“. Самият Ренувен издава монументалната „История на международните отношения“ (*Histoire des relations internationales*) в осем тома и в първия от тях, посветен на Средновековието, авторът Франсоа Л. Гансхоф посвещава няколко страници на поклонническите пътувания: до Рим, до Йерусалим и до Сантяго де Компостела в Галисия. Пилигримските пътувания до светилището в Компостела, които – както отбелязва Карталов – „в определени периоди са по-масови от пътуванията до Божи гроб или до гробовете на св. Петър и св. Павел в Рим“, „ни позволяват да разберем – пише Гансхоф – влиянието, което голямото течение на поклонничествата може да има като фактор за разпространението на култура“.

Пише Карталов: „Благодарение на тези маршрути, на тези сподвижнически общности, се формира Европа: пилигрими, търговци, крале, принцове

и рицари, шутове и менестрели, скитници и войници, епископи, свещеници, монаси и духовници, обикновени хора и просяци обменят идеи и разпространяват знания, религиозна и светска култура и са първите хранилища на европейското съзнание. Обединявала ги е вярата в Исус Христос, почитта към Дева Мария, към Христовите апостоли и светците, споделеният светоглед и сродното разбиране за живота“.

Темата за пилигримството е тясно свързана с различни аспекти, включително с рицарството и религиозно-военните оргени. Сред тях са Военният орден на Сантяго, Орденът на св. Яков от Компостела или Орденът на св. Яков с меч, възникнал през XII век в Кралство Леон, за да защитава поклонниците по Камино де Сантяго и да прогонва неверниците от Испания. Една от титлите, приписвани на св. Яков Стари, е именно тази на матаморос. Мир и война, духовна борба, гостоприемство и ако е необходимо, въоръжена борба са сред многобройните лица на пилигримството. Идентичността на средновековната *Respublica Christiana* се укрепва и от многовековната конфронтация с исляма.

В началото на XX век Камино де Сантяго преживява възраждане както по отношение на проучванията, така и на самите поклоннически пътувания. В посланието си по повод Светата година 2021–2022, адресирано до архиепископ Хулиан Барио Барио, папа Франциск пише, че Юбилеят на Компостела е покана да се поставим „по стъпките на апостола“, да излезем „от себе си“ и от „ценностите, към които се придържаме“, но „имайки ясна цел“. Всъщност „ние не сме странстващи същества“, които се скитат, „без да стигнат до никъде“; напротив, „гласът на Бога е този, който ни призовава, и като пилигрими, ние го приемаме с нагласата да се вслушваме и да търсим, като се впускаме в това пътуване, за да срещнем Бога, другия и себе си“.

Кирил Карталов е извършил всички поклоннически пътувания до Сантяго де Компостела и след това е написал неговата многостранна история. Преживяното от него му позволява да вникне най-добре в смисъла му. Критичната възискателност и методология при анализа на изворите не е омаловажена, а напротив – екзалтирана е. Резултатът е труд, който представлява образец на световната историография и на международните отношения.

УВОД

Пилигримството е присъщо на човечеството от древни времена, присъства почти навсякъде във времето и пространството; човек отвеки поема на път, за да разчупва привичното, да се откъсва от руслото на ежедневието и да се почувства свободен. Определени символи са свидетелство за тази реалност, като лабиринта, който изобразява странстването и се вижда гравиран на пода на някои църкви, както е в катедралата „Нотър Дам“ в Шартър, или издълбан върху стените на църковни атриуми, както в катедралата „Сан Мартино“ в Лука.

Изобразяван в праисторически нещери и познат в Гърция, Китай и Египет, лабиринтът е бил символ на посвещенческото пътуване, каквото само най-подготвени хора могли да извършват в стремежа да докоснат центъра на вселената или своя собствен център. Изображението му имало и защитна функция срещу набезите на злото и по-късно било възприето от християнската религия, в която, обогатено с нови значения, се е свързвало и с нечестивите криволици на злото. Християните използвали същинския, физическия лабиринт, за да се упражняват в медитация, да се откъсват от грижите и тревогите на ежедневието, да освобождават ум и сърце преди срещата с Бог. Гравирани върху пода на катедралите, фигурата на лабиринта олицетворявала и пилигримското пътуване до Светите земи, така че онези вярващи, на които било невъзможно да се справят с дългото пътуване, да изминат символично, нерядко на колене, сложната, криволичеща и безизвестна пътека на лабиринта към неговия център, който представлявал Йерусалим. На други места фигурата се появява издълбана в стената, както е в катедралата в Лука, пилигримът следвал лабиринта с пръст и по този начин постигал самовглъбение, съсредоточавал се в себе си, преди да пристъпи към присъствието на Бог в Неговата обител.

Възприемано като възможност за откъсване от ежедневието и среща в определено време и определено място с Незримото, пилигримството се явява основен почин на *homo religiosus*. „Светото пътуване“ (вж. Пс. 83) е метафора на положението на човека на земята, то е представлявало и представлява начин да преоткрием съдбата

си заедно, олицетворява крехкостта и историчността на човешкия път.

Понятието *homo religiosus* е изложено от Рудолф Ото в небезизвестния му труд „Святото“ (*Das Heilige*, 1917 г.)¹. Авторът анализира представата за *sanctum* като нуминозна (божествена) ценност, възприета от открилия свещеното и превърнал го в екзистенциален опит човек. Ото извежда два типа хора: „човека на природата“, от една страна, и човека, „който е в духа“, или одухотворения човек, от друга. Заради едно особено, свойствено предразположение одухотвореният човек е способен да открива и различава ценността на свещеното от онова, което не е ценност.²

Всяко пилигримство е преживяване на свещеното. То съответства на търсенето на истината, мира, на безсмъртието дори. От гледна точка на вярата и нерядко мотивирано от апостолска и мисионерска умисъл, пилигримското пътуване цели предаване на вярата, дори с цената на доброволно изгнание от родината. Но пилигримството не се ограничава във физическото измерение и не може да се обобщи в географското преместване от едно място на друго. То е тъждествено с търсене на рая и е пътуване към пълно притежание на истината. Истинското пилигримство е вътрешно преживяване и се осъществява в самия човек. Тръгне ли на път, пилигримът се отваря към дълбоко и съкровено [пре]обръщане.

Християнството през Средновековието възприема тази форма на странстващо Божу–служение особено между X и XIII в. Пилигримството е не само дълго и трудно, а и „мистично пътуване“ – материално олицетворение на маршрута на вярата; упражнение в благочестие и преданост, то е подготовка за смъртта и стремеж към спасението на душата.

Средновековна Европа познава редица маршрути към поклоннически места, като Льо Пюи, Конкес, Сен Жеро д’Ориляк, Сакра ди Сан Микеле, Сан Никола ди Бари, Сан Микеле дел Гаргано, Санто Доминго де Силос, Сан Салвадор де Обиедо. Но три са главните центрове за поклонение: Йерусалим, Рим и Сантяго де Компостела.

Пилигримските пътувания до светилището в Компостела бележат началото си през Каролинската епоха и в определени периоди са по-масови от пътуванията до Божи гроб или до гробовете на св. Петър и св. Павел в Рим. Около фигурата на Апостола и любим близък на Исус Христос, св. Яков Стари, възниква пилигримско движение, покрай което хиляди мъже и жени от всички посоки на Европа се

стичат към Компостела и създават мрежа от пътища, обединителни за народите на Западна християнска Европа от север до юг и от изток до запад. Така се появяват различните *Caminos de Santiago* – пътища до св. Яков или Сантяго. Пътища, свещени заради наличието по тях на значими реликви, пътища, подпомагани и закриляни от ордените на хоспиталиерите и от владетелите през вековете. Най-често става дума за възродени древни римски маршрути, които в миналото са били използвани за войни и завоевания, а в светлината на Яковата традиция са се превърнали в места за среща със светеца, свидетел на мира и прошката, в места на умиротворение, утеха, покаяние. Трудностите и рисковете по пътя сплотявали пилигримите и създавали силно чувство за солидарност и принадлежност към една обща цивилизация.

Благодарение на тези маршрути, на тези *universitas in cammino* [сподвижнически общности], се формира Европа: пилигрими, търговци, крале, принцове и рицари, шутове и менестрели, скитници и войници, епископи, свещеници, монаси и духовници, обикновени хора и просяци обменят идеи и разпространяват знания, религиозна и светска култура и са първите хранилища на европейското съзнание. Обединявала ги е вярата в Исус Христос, почитта към Дева Мария, към Христовите апостоли и светците, споделеният светоглед и сродното разбиране за живота.

Поради тяхното историческо, културно и социално значение пилигримските маршрути до Сантяго де Компостела са един от стълбовете на културната идентичност на Западна Европа. Затова средновековният пилигрим се явява не само пътник в свещено търсене на Бог, но и културен работник, който, макар невинаги грамотен, е в състояние да изplete между различните посетени места гъста мрежа от информация, плодотворна и стимулираща обмяна на знания и опит. И ето как ценности,

едновременно християнски и човешки, като достойнство на човешката личност, чувство за справедливост и свобода, стремеж към труд, предприемачески дух, любов към семейството и уважение към живота, толерантност и желание за мир,³

прехвърлят пределите на европейските държави и съдействат за изграждането на европейска цивилизация.⁴ Чрез пилигримството до св. Яков, вкоренено в недра на самата история, в самия процес

на нейното формиране – доколкото то „се заражда като утопична мечта за по-добро бъдеще“,⁵ е утвърдена и затвърдена хилядолетна връзка между различните народи на християнска Европа и свещеното място на Запада; в тази връзка именно се крие изконната същност на понятията „универсалност“ и „мултикултурализъм“, породени от интензивния търговски, културен и художествен обмен, възникнал по пътищата към Компостела през Ранното средновековие.

Испанските християнски крале и монашеските ордени, особено Ключийският орден – *caput totius monasticae religionis* [глава на всички религиозни манастири], спомагат за разпространението в Европа на почитанието към св. Яков Стари, чийто образ е идеал за апостолство, символ на суровия и клетнически живот на Исус по време на Неговото земно пилигримство.⁶

Но Ключийският орден не е единственият монашески орден, който изгражда манастири по пилигримските маршрути; добродетелта гостоприемство е упражнявана преди това от светите отшелници, от Ордена на редовите каноници „Св. Августин“, от Цистерцианците, от Премонстратите, между 1141 и 1153 г. от Ордена на монасите „Св. Бернар от Клерво“, а сетне от монашеско-рицарските ордени като Тамплиери, Хоспиталиери на св. Йоан Йерусалимски, чиито правила са вдъхновени от правилата на св. Августин и абатство Сито, от Военния орден „Св. Яков с меч“, който възниква през 1163 г. с цел да защитава както светилището в Компостела, така и пилигримите и самите пътища към Сантяго.

Създава се сложна и ясно формулирана система от взаимоотношения и функции, основани на принципите на благотворителността, солидарността и християнското служение, без които поклонническо пътуване като пътуване до Компостела – укрепило в апостолството – би било немислимо.

Liber Sancti Jacobi („Книга за Св. Яков“), известна също като *Codex Calixtinus* („Кодекс Каликстин“), предава историческите и легендарните основи на компостелското пилигримство. Това е латински текст, написан около средата на XII в. и приписван на „странстващ духовник“ на име Аймерик Пико. Произведението е свидетелство за забележителните усилия, които духовенството на светилището, и по-специално архиепископ Диего Хелмирес, полагат за подсилване и популяризиране на култа към Апостола, смятан за покровител на християнска Испания. Пилигрими от всички посоки на християнския свят се стичат към св. Яков – по пътя, който в испанската си част

скоро бива наречен *iter sancti Jacobi* [път или маршрут на св. Яков], а по-късно *Camino de Santiago*.

Първото пилигримско пътуване до Сантяго де Компостела е документирано през IX в., а след това потокът от пилигрими става все по-постоянен; през XII и XIII в. всяка година в града са се стичали по няколко хиляди пътници. Смята се, че дори св. Франциск от Асизи – „пилигримът на мира“ – извършва пилигримство до светилището на апостол Яков през 1223 г., въпреки че не са запазени сигурни доказателства за негово присъствие в Компостела.⁷ Доказано е обаче наличието на солидна традиция в основаване на францискански манастири именно по маршрута, по който вероятно е минал светецът.⁸

От вековете, смятани за златна епоха на Камино де Сантяго, е останала мрежа от архитектурни и художествени знаци като фрески, скулптури, църкви, базилики, катедрали, светилища, манастири и *hospitales* [приюти, общежития, а също болници], особено богатата по *Camino Francés*, без да се подценява значението на другите пилигримски маршрути, много от тях древни и достолепни. Потоците от пилигрими, които се стичали към Компостела, разполагали по пилигримските маршрути с вторични светилища, в които са се почитали най-различни реликви. Едно от тези светилища е Сан Салвадор в Овиедо, където поклонниците отивали да почетат реликвите, съхранявани в Камара Санта на катедралата, известна още като *Capilla de San Miguel*, или Параклис на св. Михаил.

След дълъг период на помрачение поради мащабни военни събития и резки промени от практическо и идеологическо естество, Яковото пилигримство се възобновява в края на XX и началото на XXI в. като масово, спонтанно и непринудено явление, радостно, културно разнообразно и пропито от дух на солидарност, т.е. такова, каквото е било в зараждането си през XI и XII в.: пътуване на вяра и оптимизъм, чиято мисия е осезаема и затвърдена във времена на война и загуба на мира, на граждански и религиозни разединения, на липса на единство и свобода.

В цяла Европа се появяват учебни центрове и братства, пътят към светилището на св. Яков Стари се оживотворява и утвърждава в своя потенциал да подбужда ентузиазъм и предприемчивост.

Честването на Светите години също е допринесло значително за приемствеността на пилигримството до Компостела.

Но най-голяма заслуга за утвърждаване на огромната значимост на Камино де Сантяго има може би папа св. Йоан Павел II. Неговата

реч от 9 ноември 1982 г., произнесена в града на св. Яков, Компостела, пред абатите на основните бенедиктински абатства в Европа и представителите на света на културата и политиката, е своего рода *Магна харта* на европейската идентичност и нейния *Камино*. „Дошъл отдалеч“ до „крайнините на познатия свят“, с малко, но отривисти думи папата отправя жив „повик“ към европейската християнска душа в позаспалата съвест на вярващите.

Ключова роля за преодоляване на историческата дистанция има и Световният ден на младежта, проведен в Сантяго де Компостела през 1989 г., заради изведената чрез него връзка между младите европейци и една стара традиция, древна и автентична, значима за единството на Европа.

На прага на третото хилядолетие *post Christum natum* [след Христовото рождение] Яковата цивилизация продължава да се утвърждава и развива.⁹ Няма днес друг маршрут тъй пленителен за въображението на хиляди пътешественици и пилигрими, които всяка година ходом, с велосипед, на кон или по вода се отправят към този край на стария континент, за да почетат паметта и гроба на св. Яков Стари. Пешеходното пилигримство, в частност, се намира в особен подем, като се има предвид неговият религиозен характер на покаяние; то възвръща сиянието на ония ценности на духа, на способността за размисъл и самовглъбеност, на вътрешно осмисляне на вярата, които маршрутът към Сантяго, откъснат от трескавия и често отчуждаващ ритъм на съвременното, е опазил непокътнати и разкрива неизменно нови за съвременния човек.

Камино де Сантяго дарява и друго: днес повече от всякога той е маршрут на вярата чрез изкуството и културата на една разпознала и преоткрила себе си Европа. Маршрутът е преживяване и за невярващия, у него той оставя дълбока диря в съзнанието. Камино завладява своите пътници така, че тяхната способност за съзерцание и възхита завинаги става по-силна.

Своя роля имат също историографията и литературата (исторически изследвания и разкази за пилигримски пътувания): те също допринасят за нарастването на европейския интерес към поклонническия път, посветен на св. Яков.

Изминаха четири години, откакто за първи път осъществих пилигримство до Сантяго де Компостела. Това бе моето първо Камино, но не и последното. През годините съм се завръщал нееднократно, за да изживявам отново и отново пилигримския опит: да вървя по трийсет, четирийсет или петдесет километра на ден, седмици наред, с раница на гърба, на слънце или в дъжд, по твърда земя, в кал, вода и сняг, през долини и плата, малки села и големи градове; да наблюдавам, да се възхищавам, да откривам, да задавам въпроси, да научавам, да споделям, да съзерцавам и да изпитвам копнеж по безкрая и непреходното.

В хронологичен ред пеша изминах: *Camino de Invierno* (януари 2018 г.), *Camino Primitivo* (септември 2018 г.), *Camino Portugués de la Costa* (декември 2018 г.), *Vía de la Plata (Camino Sanabrés)*, декември 2019 г.), *Camino del Norte* (юли 2020 г.), *Camino de Fisterra y Muxía* (юли 2020 г.) *Camino de Invierno* (декември 2020 г.), *Camino de San Salvador* (май 2021 г.), *Camino Inglés* (юли 2021 г.), *Camino de San Salvador* (декември 2021 г.), *Camino Primitivo* (декември 2021 г.) и *dulcis in fundo, Camino Francés* (декември 2022 г.) – пътя до Сантяго *par excellence*. Винаги с пътен бележник и фотоапарат.

Настоящата книга се рогу така, както го е описал големият майстор на словото от нашето съвремие Едгар Морен, който винаги изненадва и удивлява: „вървях по пътя и във въображението си чертаех страница по страница, без да имам точна представа за цялото, но със съзнание за него; размишлявах и пишех наум. Спирах, записах думи, за да не изпусна идеята, продължавах. За да не губя мисли и идеи, започнах да водя дневник. Години наред, десетилетия, докато вървя или шофирам, насън или наяве пиша в мислите си страници и още страници, полемични, иронични, лирични, философски, поетични, политически и какви ли още не...“¹⁰. Така започнах и аз: от най-гребни неща и детайли, от познатото, което смятаме за очевидно и затова пренебрегваме, а то е способно да изненадва и вдъхновява.

В *Liber Sancti Jacobi* християнските пилигрими са описани като „групата на избраните, светия народ, Божия народ, цветето на нациите, плода на апостолското дело, плода на новата благодат, плода на Майката Църква на каещите се, плод, принесен от Апостола на Бог в небесното Му селение“¹¹.

Първа част на настоящата книга е посветена на *homo viator* [пътуващия човек, пътника] и на разбирането за пилигримство, налично във всички религии, а после на фигурата на пилигрима и неговото светоусещане, на мотивацията, с която предприема възискателното

и трудоемко пилигримско пътуване, на пилигримските одежди и ритуали, на определението за пътуване, характерно за дадена територия, но и на онова *in interiore animae* [душевното]. Не толкова романтичен поглед върху фигурата на средновековния пилигрим, колкото вникване в един фрагмент от историята, в който човек може да вкуси от миналото и да почерпи от него надежда за настоящето, да не е зрител по Камино, а участник в благодатта, която този свещен исторически път въздава.

Книгата разглежда по документален път приноса на тия странстващи хора, наречени пилигрими, на „чужденците“, превърнали чуждата принадлежност в статут, защото чувстват всеки народ като „родина“, както гласи древното Послание до Диогнет (вж. гл. 5–6) – и създали със странството си надлъж и нашир из континента своеобразна карта на пилигримството. Наред с „историята на спасението“, казва св. Павел VI, съществува и „география на спасението“.¹² Тъкмо пилигримите са помогнали за оформяне на тази география: техните маршрути, техните връзки и открития са създали географска карта на свещеното.

Част втора на книгата изследва проблематиката около *peregrinatio ad limina sancti Jacobi* [пилигримство до прага на св. Яков]: от историческото до литературното и архитектурното изграждане на култа. В катедралата на Сантяго де Компостела, в края на всяко честване, се разклаща от единия край на кръстовидния кораб до другия огромното, тежко осемдесет килограма сребърно кандило, *botafumeiro*. Този величествен ритуал визуализира кулминацията на Камино де Сантяго, преobraжението на пристигналия в катедралата, пречистен след неизброими дни на изнурение, уединение и молитва, пилигрим, помирен с тайнството на покаянието, който след причастяване на Господната евхаристийна трапеза въздига своята благодарност с тържествения тамян. Димът на тамяна олицетворява възходящия ход на молитвата и е помен за древното жертвоприношение.

Книгата представя накратко и основните *Caminos de Santiago*, прекосяващи цяла Европа и допринесли значително за запазването на пилигримската традиция до наши дни, чрез която всеки пилигрим открива и преживява пътя, който желае и търси.

Специална глава е посветена на Ордена на св. Йоан Йерусалимски, известен днес като Суверенен Малтийски орден, основан главно във връзка със средновековните пилигримски пътувания до Светите земи, но присъствен и по Камино де Сантяго. През Средновековието

военните ордени – освен на вече споменатия Орден на св. Йоан Йерусалимски, на Тамплиерите и в по-малка степен на Ордена на Светия гроб Господен – помагат на поклонниците и разчистват пътя от опасности, като придават религиозност на духа на средновековното християнско рицарство и развиват гостоприемство. Оказването на гостоприемство, което е основна практика на евангелското благочестие и християнската религиозност, е един от основните аспекти на поклонническото пътуване до Компостела.

Книгата е съпроводена с богат иконографски апарат, чиито изображения имат едновременно документална и функционална стойност. Те улавят с необходимата непосредственост най-значимите събития и монументи, случки на пътя, важна документация. От друга страна, те са ключ за разчитане и тълкуване на някои от многото символни аспекти, приютени в текста.

Съдържанието на този труд не разглежда по изчерпателен начин всички възможни теми и места, свързани с пилигримството до важното светилище в Сантяго де Компостела. Съществува известен и неизбежен дисбаланс между широтата, с която са засегнати някои въпроси, усетени като особено значими, за сметка на други. И тъй като е физически невъзможно един труд да побере и да разгледа задълбочено всички пилигримски пътувания през вековете, да отрази пълноценно това толкова комплексно и разностранно явление пилигримството, оставих да ме водят присъщите за всеки пилигрим любопитство и ентузиазъм, избрах да крача надлъж и нашир свободно и да спирам вниманието си върху това, което намирах за най-вълнуващо и интересно. В този смисъл не съм се придържал към строго хронологичен маршрут. Истината е, че разказът за Камино де Сантяго би бил недостатъчен, ако човек не е на самия път: той, сам по себе си, е по-експресивен и богат от всякакви разкази, дневници и свидетелства. „Който върви, разказва, който не върви, слуша.“¹³

В новия XXI в., в който Светата година на Компостела, 2021–2022, отново възпомена величието на Пътя и на Целта на всички, които желаят да почувстват себе си пилигрими до Сантяго де Компостела – „духовно сърце на Галисия и училище по универсалност без граници“¹⁴ – нека си припомним същинското значение на култа и традицията, посветени на св. Яков. Основен порив и искрено стремление на настоящата книга е да бъде символ на пътя, на *camino*, по който човешкото същество неуморно търси истината и участва активно в съграждане на мир и справедливост.